

Zempléni Múzsza
A Tokaj-Hegyalja Egyetem lektorált tudományos folyóirata

Szerkesztőség

Lapalapító és főszerkesztő: Bolvári-Takács Gábor
Lapigazgató és felelős kiadó: Bordás István
Szerkesztők: Egey Emese, Haffner Anikó, Lovas Anett
Grafikai szerkesztő: Tellinger András
Szerkesztőségi titkár: Tóthné Durányik Angéla

Szerkesztőbizottság

Prof. Dr. Baráth Béla Levente PhD	Dr. Koncz Péter PhD
Dr. Bene Zsuzsanna PhD	Dr. Lapis József PhD
Prof. Dr. Bolvári-Takács Gábor PhD	Prof. Dr. Pusztay János CSc
Dr. habil. Csorba Dávid PhD	Dr. Takács Ádám PhD
Dr. habil. Kelemen Judit DLA	Dr. habil. Ugrai János PhD
Dr. Koncz Gábor PhD	

ISSN 1585-7182

Kiadja a Zempléni Múzsza Társadalomtudományi és Kulturális Alapítvány, Sárospatak.
Adószám: 18442960-1-05 Bankszámlaszám: 11994105-06429168-10000001

Szerkesztőség: Tokaj-Hegyalja Egyetem, 3950 Sárospatak, Eötvös u. 7. I. em. 52.
Kiadói postacím: 3950 Sárospatak, Pf. 235.

Kiadói és szerkesztőségi elektronikus levelezési cím: titkarsag@zemplenimuzsa.hu

Honlap: zemplenimuzsa.hu; facebook.com/zemplenimuzsa

Közlésre szánt kéziratot csak elektronikusan fogadunk.

Megjelenik évszakonként. Ára: 500,- Ft.

Előfizethető átutalással a kiadónál. Előfizetési díj egy évre 2000,- Ft.

Megvásárolható a fővárosban, a megyeszékhelyeken és Zemplénben az *Inmedio* és *Relay* hírlapüzletekben, valamint Budapesten az Írók Boltjában.

Eredeti logó: Csetneki József. Nyomdai munkák: Kapitális Kft., Debrecen.

Támogató: Tokaj-Hegyalja Egyetemért Alapítvány

Számunk szerzői

Bihari Sándor református lelkész, tudományos segédmunkatárs, PhD-hallgató. *Bolvári-Takács Gábor* PhD történész, kulturális menedzser, jogász, egyetemi tanár. *Demeter Zoltán* borász, c. egyetemi docens. *Fazekas Balogh István* festőművész, ny. főiskolai docens. *Fittler Katalin* zenekritikus, szakíró, tanár. *Heltai Miklós* DSc agrármérnök, egyetemi tanár. *Kapusi Felícia* biológus, ökológus. *Kelemen Judit* DLA zenepedagógus, habilitált egyetemi docens. *Patkó László* PhD vadbiológus, WWF nagyragadozók programvezető. *Sipos Eszter* biológiai talaj-erő-gazdálkodási szakértő, kulturális örökség tanulmányok mesterszakos hallgató. *Sütő Dávid* ökológus, WWF nagyragadozók projektmenedzser. *Szalontai Csaba* PhD régész. *Takács Béla* (1930–1997) CSc református lelkész, néprajzkutató, muzeológus. *Támba Renátó* PhD gyermekkor-kutató, író, fejlesztőpedagógus.

TAKÁCS Béla

Úrasztali felszerelések a 17–18. században

Református egyházunk történetében először az 1934-ben rendezett Országos Református Kiállításon nyílt lehetőség arra, hogy gyűlekezeteink műkincsállományának hihetetlen gazdagságáról némi ízelítőt kaphasson a hazai és külföldi protestantizmus. A kiállításra beküldött úrasztali felszerelések (textíliák, ötvös- és ónművek, kerámia) a használaton kívüli tárgyakból tevődtek össze, tehát csak töredékét láthatta a nagyközönség annak a felbecsülhetetlen értékű anyagnak, ami a reformáció óta egyházközségeinkben felhalmozódott.¹

Az úrasztali felszerelések védelme²

A műemlékek és műtárgyak védelme a magyarországi református egyházban a reformáció utáni századokban alakult ki. Maga a műemlékvédelem egyházi eredetű. X. Leó pápa volt az első, aki a műemlékvédelem megszervezésében úttörő tevékenységet fejtett ki, amikor 1516-ban Raffaellót kinevezte a római ásatások felügyelőjévé. III. Pál pápa (1534–1549) pedig rendeletet adott ki az antik műemlékek védelmére.

A magyarországi református egyház hitvallását, liturgiáját, kormányzatát meghatározó 16. századi zsinatok végzései nem tartalmazznak műtárgy és műemlékvédelmi utasításokat, ez a forrongó korszak nem is lehetett alkalmas ilyen problémák felvetésére, vagy megoldására.³ Az egyes zsinatok cikkelyei csak általánosságban beszélnek a templomról, az úrasztali felszerelésekről. Az 1554-es óvári zsinat a képek és szobrok eltávolítását a törvényhatóságra bízta, mert ez nem a lelkipásztorok kötelessége. A Debrecen-egervölgyi hitvallás (1562) idevonatkozó szakasza így szól: „A kegyesek templomainak, legyenek azok fából, vagy kőből építve, mindenütt fényűzés és bábóna nélkülieknek kell lenni. Ne legyenek azokban bálványok, botrányos képek és festmények, hamis tantételek és pogány szertartások és az Isten ígéjével ellenkező hagyományok.” A gönci zsinat végzései (1566) szigorúan meghagyják, hogy „a bálványok maradványait ki kell vetni” a templomokból. Az 1567-es debreceni hitvallás ezeket mondja a templomról: „A pápa miséjére rakott templomokat is, harangokat is megtarthatják a hívek. Első: mert nem imádták a kőfalt, a harangot. Másik ok: Isten sem tiltotta meg a formáját, sőt csináltatott, akiknek példájából csináltuk a templomokat. Továbbá: a Krisztus a hitetlenek zsinagógájába, templomába bement, tanított. Az

apostolok is a pogányok templomába bementek, tanítottak, csak az oltárt, bálványokat szidalmazták, nem a templomot.” A csengeri zsinaton (1570) hozott határozatok között hasonló rendelkezéseket olvashatunk: „a templomokat és a választottak összegyülekezésének helyeit, eltávolítva azokból a képeket, oltárokat” – használhatják a hívek.

Ezeket a zsinati végzéseket a legjobb indulattal sem lehet műemlékvédelmi szempontból pozitívumnak tekintenünk, viszont a reformátori hit alapján álló őseink nem művészetellenességből, hanem bibliai példa alapján, az ígére hivatkozva tisztították meg a templomokat a nem odavaló tárgyaktól. Ez a tisztulási folyamat egyébként már jóval a reformáció előtt megindult az egyetemes keresztyén egyházban, legalábbis annak keleti részén, amikor III. Leó császár 725-ben kiadta az első rendeletet a képek és ereklyék túlzott tisztelete ellen. A bizánci művészet történetében „ikonoklasmus, ikonoklasia” néven ismert képrombolási mozgalom sem tekinthető művészetellenesnek, mert ez elsősorban a rendkívül meggazdagodott, hatalmas tömegeket befolyásoló kolostorok ellen irányult. Az állam és egyház között kiéleződött harc az utóbbi győzelmével végződött. Iréne császárnő 787-ben visszaállította a képek tiszteletét a keleti egyházban.

Az úrasztali felszerelések védelméről a reformáció korában már csak azért sem beszélhetünk, mert ezekből a felszerelésekből meglehetősen kevés volt a református hitre áttért gyülekezetek birtokában. A Debrecen-egervölgyi hitvallás megtiltotta a római katolikus misekelyhek és tányérok használatát. Az úrasztali felszerelésekkel kapcsolatban kimondja: „az Írás ivóeszközökről vagy pohárról emlékezik. Tehát mindennemű edényeket, akár üveg, akár fa, vagy arany és cserép legyenek, vagy rézből és bármiféle ércből készültek, elfogadunk, csak a visszaélés, fényűzés, babona és botrány legyenek eltávoztatva”. A Dunántúlon tartott zsinatok (Reczes-féle kánonok) határozatai kimondják: „A sákramentumok méltósága miatt kívánjuk, hogy mind a keresztelő edények, mind a víz tiszták legyenek, az edények ugyancsak arra tartassanak, abbul se ne mosódjanak, se igyanak.”

Bár a rendelkezések arra utalnak, hogy a misekelyheket, ostyatartó tányérokat nem volt szabad használni az úrvacsoránál, nagyon sok egyházközségben, kényszerűségből, mert nem volt más megfelelő kehely, kenyérsztó tányér, a katolicizmusból átvett felszereléseket használták a sákramentumok kiszolgáltatásánál. Arra is vannak azonban bőven adataink, hogy már a reformáció kezdetén megindult az áldozatos szívű hívek részéről az adakozás a templomi felszerelések tekintetében. Több kehely, kanna, tányér, de úrasztali terítő is maradt fenn az eklézsiák birtokában, amelyek már olyan felszerelések voltak, amiket kifejezetten erre a célra adományoztak. Ismételjük azonban, hogy ezekből a gyülekezetek nagy számát tekintve, kevés volt az egyházközségek birtokában. Nyilván ezzel magyarázható, hogy a 16. század végéről származó egyházlátogatási jegyzőkönyvekből miért hiányzik az úrasztali felszerelések számbavétele. A vizitációs jegyzőkönyvek ugyanis csak a „reditus ecclesiae, reditus templi, reditus scholae” adatait rögzítették.⁴

Miskolczi Csulyak István zempléni esperes 1629–1654 között végrehajtott egyházlátogatásai során felvett jegyzőkönyvek adatai azonban már arról tanúskodnak,

hogy a vizitáció során ellenőrizte az úrasztali felszereléseket, utasításokat adott ezek beszerzésére, fegyelmi vétség terhe mellett kötelezte a prédikátorokat az úrasztali felszerelések védelmére, az esetleg elkallódott tárgyak visszaszerzésére. Miskolczi Csulyak István egyházlátogatási jegyzőkönyvei alátámasztják fenti megállapításunkat, mely szerint kevés úrasztali felszerelés volt található az egyes eklézsiák birtokában, ugyanis az esperes vizitációja nyomán kiderül, hogy az 1629-ben végiglátogatott 36 gyülekezetben csak egy-két helyen talált úrasztali felszerelést, a legtöbb helyen csak ígérték, hogy kelyhet, kannát, tálát, tányért, keresztelő edényt vesznek. A már korábban adományozott felszerelések is sok esetben gondatlanság, lelkiismeretlenség áldozataivá váltak. Méltatlankodva jegyzi fel Miskolczi Csulyak István, hogy Szécskeresztúrbán „az communióra való pohár, kanna, tányér régen elveszett Johannes Váczi prédikátor idejében, nem tudhatják, ha az prédikátor vagy az bíró vesztette el. Vasa pro sacramentorum administratione non habent... Ducs Gergelyné az communióhoz adott volt egy szép vékony abroszt, de Michael Komáromi elvitte. Admoneálják, hogy restituálja, ha nem, megszegyenül propter sacrilegium”. Parnón ugyancsak megállapítja: „Egy özvegyasszony hagyott volt a sacramentumhoz egy ezüst pohárt, mely volt Tussai Miklósnál, de Lőrincz deák, az Melit Péter uram porkolábjá, mintegy négy esztendővel ezelőtt elvitte. Nem tudják, holott lakják az a Lőrincz deák.” Zétényben javasolja az esperes, hogy a „Rákócziné asszonyomnál lévő coenához való edényeket adják át a pásztor kezébe, mivel félő, hogy Rákócziné ő kegyelme halála után el fog idegenedni az ecclesiától”. A katolikusoktól való félelem határozta meg a varannóiak magatartását, mert a reformáció után még száz évvel sem merték igénybe venni a náluk levő misekelyheket, ugyanis ezt olvassuk az esperesi jegyzőkönyvben: „Vagyon Varannón régi antiquitas kereszt és kelyhek, melyhez magoktól nem mernek nyúlni, félvén a pápistáknak ellenek való dühösségöktől, holott immár is ennek előtte kettőt az tanács közül szent székre citáltak volt.”⁵

A 17. század második felében indult meg fokozottabb erővel az úrasztali felszerelések adományozása. Tehát éppen azokban az időkben, amikor ugyancsak fokozott erővel indult meg az ellenreformáció. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek adatai arról tanúskodnak, hogy ebben a szomorú korszakban szinte már minden eklézsiában megvoltak a szükséges felszerelések és ezeket „vasa coenae, sákramentumokhoz való edények, eszközök, instrumenta sacramentaria, utensilia sacra” címszók alatt pontosan feljegyezték a vizitátorok.⁶ Az úrasztali felszerelések védelmére szintén az egyházlátogatási jegyzőkönyvek nyújtanak adatokat. Atányban (Tiszáninnen) 1665-ben már volt egy „egy singes láda a szent edények tartására”. Az ellenreformáció korát idézik, ugyanakkor a műtárgyvédelemről beszélnek a következő jegyzőkönyvi adatok: Szatmárhegy (Tiszántúl) „vagyon egy 12 ittész kulacs, melyet a harangozó fia az elűzés alkalmával hozott el”.⁷ Alsónémedi (Dunamellék) „egy ezüst pohár, ez a pohár a templom elvételekor el rejtetett és a föld alá is tétetett Lukátsi Gergelyné által, s annak utána testvérje Juhász Pál által Isákra vitettétvén, ezen Isáki ecclesiának ususára engedtetett és ott is volt mind addig, amíg ezen A. Némedi ekklesia romlásából újra felépülvén ide vissza hozatott”. Váchartyán (Dunamellék) „az edények

ezek: két régi fedeles szinte 2 ittész kanna tzinből, mellyek még a hajdani templom el vétele alkalmatosságával emlékezet okáért félre tétettek és sok viszontagságok között mind ez ideig meg maradtak”. Nagykövesd (Tiszáninnen) „a szent edények ki ragadtattak az erőszak alól és tartatnak Kis kövesden, Bari Mihálynál az eklézsia ládájában”. Csomaköz (Tiszántúl) „egy tzin kanna, melly volt a Teremi Rfta ekléziáié, de minekutánna elpusztult, némely ide költözött református gazdák magokkal hozták”. Papos (Tiszántúl) „volna ezen ekléziának egy ezüst pohara, meg virágozva, melly is midőn a régi időben a templom itten el vétetett, több eszközökkel együtt a Jármí ekkla gondviselése alá által vitetett, most pedig midőn az isteni tisztelet újra helyre állott, többekkel edjűtt az ekléziától visszakeréttetett, de a nevezett pohár helyében más arannyal meg futtatott ólom pohár adatott, mellyel a Paposi ekkla meg nem elégszik, hanem nevezet Jármiba vitt s ott levő ezüst pohárhoz jussát fen tartya”. Ácsa (Dunamellék) „az Úr asztalához való edényeket, abroszokat és takarókat 1765-dik esztendőben a templom elvétele alkalmatosságával magáhozvette egy Bokor János nevű buzgó tagjai az ekléziának és 1788-dik esztendőben által adta az eklézsia gondviselése alá”. Piricse (Tiszántúl) „egy czin kanna, mellyet mikor a Nyír Bélteki Ekkla meg szűnt, a Piricsére által költözött reformátusok magokkal hoztak és az Ekléziának adtak”. Kismajtény (Tiszántúl) „négy abroszok, mellyeknek edjike tiszta fejr sáhos gyolts, a másika veres fejtővel varrott, ezek hajdan a Nagy Majtini Reformata Sz. Ekléziájé voltak, de a reformátusok onnan ki üzertvén, Kis Majtinja hozattak által azonnal. Református gazdák által, akik ezen nevezett helyet 1723-dikban megszállották és ugyan azon esztendőben még ekléziát is fundáltak”.

Hathatós eljárásnak látszott a 17. században az úrasztali felszerelések védelmére, amikor az egyes tárgyakat átokfelirattal látták el. Az úrasztali felszerelések megszenteltetésére, ellopása, eltulajdonítása, ellen vésették az átok szövegeket a kelyhekre, kannákra, hímezték az úrasztali terítőkre. Tették ezt azért, mert református őseink életében az átkot nagyon komolyan vették. Egész sor ilyen emlékegyünk van részint a ma is használatban levő felszereléseken, részint az egyházlátogatási jegyzőkönyvekben. A sárospataki egyházközség 17. századbeli nagyméretű kelyhén ez olvasható: „Lónyai Sigmond és hitvestársa Csebi Pogány Klára asszony ajándéka, átkozott legyen valaki, ha ezt a selletet más szükségre fordítja.” Csengersima (Tiszántúl) „Én Becski Susanna, Melit György házastársa adtam ez kannát Isten tisztességére a csengeri templomban úrvacsora kiszolgáltatására, örök emlékezetre, azért valaki ezt másra fordítaná, Isten áldása soha ne legyen rajta 1654.” Aranyosmeggyes (Tiszántúl) „Az Úrnak asztalára adatott ez abrosz az ar. megyesi szent egyházban. Isten tisztességére szentelt marhát a ki más dologra fordítaná, büntetését várhatja magára. Istennek szent sacramentuma osztogattassék ezen mindenkinek üdvösségére. Lónyai Istvánnak özvegye, Báthori Kata ajándékozta, 1627.” Tivadar (Tiszántúl) „Én az tekintetes és nagyságos Albese Zólyomi Miklós uram megh. maradt özvegye Daróci Sópia czináltatta észt az pohárt a Thivada Eklézia az szent Sákranak ki szolgáltatására, valaki pediglen eszt az poha más egyéb közönséges italra fordítja átkozott legyen, Anno Dni. 1641.”

Átok feliratos edények még a 18. században is előfordulnak Hernádnémeti (Tiszáninnen) „Aki ez pohárt el lopja, az Achan büntetése szálljon reá. Jos. 7:25. – Ha ellenség elviszi, Balthasar büntetésével büntetessék meg. Dan. 5:25. Ao. 1710.” Györke (Tiszáninnen) „egy ón kanna, felirata: Dióssy Mihály adta a szent egyházra, sacramentához. Átkozott legyen, ha ki más ususra fordítja. 1759”. Átkos (Tiszántúl) ón kanna felirata: Átkozott a ki el tulajdonítja az Úr asztaláról. Ao. 1713”.

Külön kell beszélnünk a nagyhalászi eklézsia úrasztali poharáról. A reneszánsz díszű poharat 1619-ben vették, felirata szerint „az szegeni falu jövedelméből”. Az átok szöveg a poháron is megtalálható: „Átkozot legien az valaki mas dologra elővenné avagi aladná avagi elvesztené az sz. sacramentomnak kiszolgáltatásaért tartca megh az Isten az Ő nivének tiszteléseet.” A felirat önmagában is ritka és szép példája az úrasztali felszerelések ilyen fajta védelmének, de még érdekesebb az, ahogyan a nagyhalászi ekléziában nemzedékeken keresztül öröklődött a „szent edények” iránti tisztelet, az átok szöveg komolyan vétele. Amikor ugyanis 1809-ben – a pohár megszerzése után közel kétszáz évvel! – a vizitátorok meg akarták vizsgálni az úrasztali felszereléseket, az egyházközség akkori vezetői nem mutatták meg ezeket „szükségtelennek ítélné az eklézsia előjárói azoknak feladását”. A szóban levő pohárról csak ennyit írhattak a jegyzőkönyvbe az egyházlátogatók: „insscriptioja nem tudatik, mivel ki nem adattatott”. Mi volt ennek a merev magatartásnak, rideg elzárkózásnak az oka? A pohár átok szövegében levő egyik mondat: „Átkozott legyen az, aki más dologra elővenné!” A pohárhoz kapcsolódó mélységes tiszteletben, amely szinte a babonáság határát súrolja, kereshetnénk valami misztikus hatást, azonban maga a tény, hogy még az egyházlátogatóknak sem vették elő az úrasztali felszereléseket, akarva-akaratlanul ez a tárgyak védelmét szolgálta. (Sajnos, napjainkban a paramentumokról⁸ való féltőn-szerető gondoskodás nem tapasztalható minden gyülekezetben. Parókiák ebédlőjében, vitrinekben díszként használják a kelyheket, terítőket.)

Népünk és egyházunk viharos történelme folyamán voltak olyan korszakok, amikor hiábalónak bizonyult minden emberi igyekezet, óvintézkedés, védelem: az úrasztali felszerelések ennek ellenére elvesztek. Erre utal az aszalói vizitációs jegyzőkönyv 1665-ből való adata: „ezüst poharak voltak kannával együtt, de azokat a német felveréskor Vámosnál elvesztették”.⁹ Arra is van azonban adatunk, hogy úrasztali felszerelés békeidőben, a templomból tűnt el. A tassi (Dunamellék) eklézsia vizitátorainak feljegyzése szerint az egyik terítőt „valamely istentelen ember az asztalról el lopta”.

Nehéz lenne felsorolni, hogy a különböző háborús időkben milyen módokat találtak az egyházközségek lelképásztorai, kurátorai az úrasztali felszerelések elrejtésére, annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy a pusztulás minden fajtája ellen védtek elődeink az eklézsia paramentumait.¹⁰

A háborúk, a természeti csapások, esetleg lopás következtében elveszett úrasztali felszereléseket általában mindenütt igyekeztek a gyülekezetek, gyülekezeti tagok pótolni. Az áldozatos szívű adományozók hosszú sora mellett már a 18. század elején nyomát találjuk annak, hogy az ekléziák egymást segítették különböző felszerel-

sekkel. A balajti (Tiszáninnen) egyházközség 1711-ből való vizitációs jegyzőkönyvében olvashatjuk: „A balajti ekla a Nyárádi eklának conferált a visitorok előtt egy veres selyemmel körül sinórozott patyolat kendőt.” Debrecenben 1762-ben úgy határoztak a gyülekezet nőtagjai, hogy az egyik „reczével kotzkáson csinált abroszt”, amely helyett „újjat adtanak az ide való varró asszonyok, valamelly szegény külső eklésiának adgyák”.

A használaton kívüli úrasztali felszerelésekre szintén gondja volt a prédikátoroknak, kurátoroknak. A lovasberényi (Dunántúl) vizitációs jegyzőkönyvben ezt olvashatjuk: „van egy régi czin kanna, mellyel már nem él ma a ecclesia ugyan, de emlékezetnek okáért tartja, kívülről ilyen öreg betűkkel való írás van rajta: Lovas Böreni Szent Gulekozetnek Epitetot, 1695”. Tótvásonyban (Dunántúl) az 1767-ben szervezett cserép korsót „régiségéért az Ekla ládjában” tartották. Iszkaszentgyörgyön (Dunántúl) megjegyzi az egyházlátogatók az 1720-ban készült „tzifra tserep” korsóról: „csudálni lehet, hogy ez a gyenge edény kevés híjján száz esztendőknél el fojtta alatt éppségben megmaradt”. Bálványoson (Dunamellék) az úrasztali terítők felsorolásának végén ezt írják a vizitátorok: „vagynak ezeken kívül még többek is, mellyeket mivel illendőbbek szerezettek helyettek csak emlékezetnek okáért tartunk”.

Az egyházlátogatói jegyzőkönyvek tanúsága szerint a 17–18. században az úrasztali felszereléseket szinte kivétel nélkül a „szent edények”-nek kijáró tiszteletben tartották, gondozták és őrizték őket. Több száz egyházközség leltárát gyűjtöttem össze ebből a korból az ország egész területéről és mindössze egyetlen adatot találtam, ahol méltatlanul kezelték az úrasztali felszereléseket, viszont ez az egy adat már az úrasztali felszerelések védelmének hanyatló korszakára esik: Zsarnón (volt tornai egyházmegye, Csehszlovákia¹¹) állapították meg 1801-ben jogos felháborodással az egyházlátogatók a paramentumokkal kapcsolatban: „Mind ezeket a drágaságokat a legnagyobb szennyben és gondatlanságban találtuk.”

A 18. század második felében bukkan fel először az a sajnálatos és eléggé el nem ítéhető gyakorlat, hogy ti. a korábban mindenki által „szent”-nek tartott úrasztali felszerelések adás-vétel tárgyát kezdték képezni. Tiszánán (Tiszáninnen) 1754-ben az egyházlátogatói jegyzőkönyv ide vonatkozó szakasza így hangzik: „vagynak 17 darab ruhák, amelyek eladni valók”. Csány, 1799., (Tiszáninnen) „vagynak fejez abroszok, rész szerént hitványok, rész szerént szükség felett lévén el adattathatnak”. Különösen meglepő a kassai egyházközség ugyancsak 1799-ből való vizitációs jegyzőkönyve, ahol a rendkívül értékes úrasztali edények felsorolása után ez olvasható: „A +-el megjelölt portékákat, felesleges valóknak láttatván, el lehet adni, ha az eklézsia szüksége úgy fogja hozni magával.” Már csak az érdekesség kedvéért is közlöm, hogy mik voltak ezek a „felesleges portékák”? „Egy szőlőgerezd formájú fedeles, talpas pohár, melynek a közepén egy ember ezüst bárányt tart a kezében, 1 font 14 lat; Egy zománczos gyönggyel kirakott fedeletes ezüst aranyos pohár, néhai nemzeti Kátai Ferenc uram oblatioja 1653, 1 font 9 és ½ lat; Egy közepin gombos talpas ezüst, emberképpel elegyes virágokban foglalt aranyos pohár, 31 lat; Egy hat szegletű ezüst aranyos pohár, 24 és ½ lat.” Szerencsére ezek közül a mai mértékkel mérve közel

egymillió forint értékű¹² „portékák” közül csak az „ember képpel elegyes poharat” adta el a kassai egyházközség, tudomásom szerint a Nemzeti Múzeumnak. A többi használaton kívüli úrasztali felszerelés, – köztük Lorántffy Zsuzsanna terítője – ajándékképpen a sárospataki református múzeumba került 1880-ban.¹³

Az adatok azt bizonyítják, hogy a paramentumok adásvételének nemcsak a lehetősége állott fenn a 18. század végén, a 19. század elején, hanem ezeket ténylegesen áruba bocsátották. A hernádszentandrás (Tiszáninnen) eklézsia 1807-es vizitációs jegyzőkönyvéből idézem az alábbiakat: „Két ezüst, egy nagyobb más kisebb pohár, szélinn levő virágokkal és keskeny aranyozással, amint az 1744-dik esztendőbeli inventáriumából meg tettik, tartoztak régenten az Ináncsi Ekléziához míg el nem vétetődött (ti. a templom – T. B.). Ezeket a két poharakat mint szükség felett valókat szándékozik a Sz. András Ref. Sz. Eklésia el adni, melly szándékát a Tisztelendő Superintendentialis Visitatio helyben hagyta, azon feltétellel, hogyha valaha az Ináncsi Ref. Eklésia restituáltatna, tartozik az árát oda vissza fordítani. Ezek mind ketten nyomnak 13 és fél latot és el is adódtak most a superintendentiális visitatio jelenlétebe 40 Rftokon.¹⁴ Egy, mintegy másfél vagy két ittész füles és fedeles tzin kanna, minden rajta való írás nélkül, melly a régi Ináncsi Ref. Ekléziától jött által. Ez is a ki tetetett feltétel mellett el adódott 3 Rftokon... két ólom tányér, melly ugyan az említett Ekléziától jött által, ezek is mint a fellejebb való el adódhatnak.” Semmiképpen nem menti a hajdani „Sz. András Eklésia” előjárói becsületesnek kevésé nevezhető cselekedetét az a tény, hogy az egyházkerület megbízottainak hozzájárulásával adták el az ináncsiaktól megőrzésre átvett edényeket, de még az sem, hogy megígérték a vételár majdani visszafizetését. Hasonló véleménnyel vagyunk a nagycepelelyi (Dunántúl) egyházközség presbitériumáról, akik 1816-ban úgy határoztak, hogy „a 16 darab alább való és a sz. asztalnál nem használható selyem keszkenőt az előjárók közakarattya szerént nem soká licitálni fogják, hogy a sok hasznavehetetlen helyett egy vagy két alkalmas vevődessen”.

A 17. század hősi korszaka után enyhén szólva lehangolónak tűnik a 18. század végi és a 19. század eleji egyházunk lelkipásztorainak, presbitériumainak viszonyulása a korábban „instrumenta sacramentaria”-nak, „utensilia sacra”-nak, „szent edényeknek” tartott és ennek megfelelően kezelt úrasztali felszerelésekhez. Nyilván az egyházi téren jelentkező racionalizmus, világi téren a felvilágosodás eszméi következtében váltak a korábbi „szent edények” a városi polgárság számára „portékává”, az öntudatosodó kisnemesi presbiterek számára „licitálandó és hasznavehetetlen” tárgyká. Nagyon jól tükröződnek ebben a magatartásban a hazai kapitalizmus első csírái: mindenből hasznot húzni, – tisztesség ne essék – még az ősök által ajándékozott úrasztali felszerelésekből is.

Persze voltak kivételek és számunkra ez kell, hogy követendő példa legyen. A nagyhalásziak, a debreceniek, a lovasberényiek, iszkaszentgyörgyiek, bálványosiak éppen ebben a nagyon is anyagiassá váló korszakban, a 19. század elején mutatnak tiszteletre méltó példát az úrasztali felszerelések védelmében. „Emlékezetnek okáért” vigyáznak az ősöktől örökölt paramentumokra, és ha már mindenképpen oda akarják

adni valamilyen célra, ez csak ajándék lehet, csak szép és nemes célt szolgálhat, minden mellékgondolat nélkül.

Az úrasztali felszerelések intézményes védelme csak a 19. század végén indult meg egyházunkban. Ebben az időben kerültek be a használaton kívüli úrasztali edények, terítők, a sárospataki, debreceni, pápai református kollégiumok múzeumaiba.

Summázva az elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy a magyarországi református egyházban a műtárgyvédelemnek századokra visszanyúló hagyományai vannak. Az esetleges negatívumok, elszórtan jelentkező, hanyagságra utaló tények ellenére a 17–18. századi prédikátorok, presbitériumok túlnyomó többségükben hűséges gondviselői voltak a reájuk bízott paramentumoknak. A múltból a tüzet szeretnénk átvenni, nem pedig a hamut, tehát a mai lelkipásztorok presbitériumuk számára jó és követendő példát adhat őseink úrasztali felszerelése iránti tisztelete és ezen túl műtárgymentő igyekezete.

Az úrasztali felszerelések adományozói¹⁵

Egyházművészetünk igazi szépsége, csodálatra készítő bősége és változatossága teljes nagyságában a kanonika vizitációs jegyzőkönyvek adataiban mutatkozik meg. Ezek a 17–18. században felvett leltárak nemcsak az úrasztali felszerelések anyagát, díszítését írják le néha meglepő pontossággal, hanem a donátorok, az adományozók nevét, sőt több esetben az adományozás körülményeit is.¹⁶

Jelen tanulmányunkban arra a kérdésre szeretnénk feleletet adni, hogy kik voltak az úrasztali felszerelések adományozói. A kérdésre egyszerű a felelet: a gyülekezet tagjai! A részletes és tárgyyszeretettel leírt leltárak adataiból azonban azt is megtudhatjuk, hogy ezek a gyülekezeti tagok milyen társadalmi réteghez tartoztak. Az egyes társadalmi rétegek milyen mértékben vették ki részüket a gyülekezet fenntartásának gondjából? Közelebbről: milyen mértékben járultak hozzá az úrasztali felszerelések gyarapításához? Vidékenként és korszakonként hogyan mutatkozik meg az áldozatkészség, a református kegyesség gyakorlása?

Az úrasztali felszerelések adományozásának virágkora a 17–18. század. A 17. század minőségben, kegyességben gazdagabb, a tiszta és nemes reneszánsz stílus határozza meg a tárgyak díszítését, a 18. századra a textíliák, ötvöstárgyak dús aranyozása, a barokk stílus a jellemző. A nagy mennyiség sokszor a minőség, a kivitelezés rovására megy. A meglevő leltárak alapján az úrasztali felszerelések adományozóinak száma a legnagyobbak mondható a tiszáninneni egyházkerületben, a gömöri, abaúji, zempléni részeken. Tiszántúlon a szabolcs-szatmári és bihari részek. Dunamellékről és Dunántúlról kevés adat, illetve tárgy maradt fenn, ami a két országrész viharos történelmével magyarázható és semmiképpen nem jelenti azt, hogy ezekben az egyházkerületekben, illetve az itteni gyülekezetek tagjaiban nem lett volna meg az áldozatkészség, a templom iránti szeretet.

Az adományozók száma nagyságrendjének megállapításán túl az is nyilvánvalóvá válik a leltárakból, hogy a donátorok között a 17–18. századi Magyarország

társadalmának minden rétege képviselve van! Mint ahogyan a reformáció eszméi a társadalom egészét, a Mohács utáni Magyarország egész területét áthatották, az úrasztali felszerelések adományozói között megtaláljuk a parasztságot, a polgárságot, a nemességet, a főnemességet, a fejedelmek egyes személyeit. Ha még tovább megyünk a rétegek felosztásában a donátorok közé felsorakoznak a gyülekezetek, a gyülekezeteken belüli közösségek, a prédikátorok, tanítók, professzorok, a falu és a város, a falun belüli közösségek, egy-egy család, céhek, iparosok, katonák, sőt még a más vallású emberek is.

Ebben a felosztásban nézzük végig a 17–18. század egyháztörténetét és az egyházlátogatási jegyzőkönyvek adataira támaszkodva soroljuk fel az úrasztali felszerelések adományozóit. Vizsgálódásunk több esetben átnyúlik a 19. század elejére. Ennek az a magyarázata, hogy főleg a Tiszántúlon az egyházi javak első részletes összeírása csak 1809-ben történt meg. Dunántúlon és a Dunamelléken pedig csak az 1820-as években. A leltárak azonban a már korábban adományozott úrasztali felszerelések adatait is rögzítették, tehát hiteles forrásanyagként tekinthetők.

A parasztság

A reformáció kora paraszttársadalmának szűkös és nagyon sokszor nyomorúságos anyagi helyzete semmiképpen nem engedte meg, hogy a földesúri terhek alatt szenvedő jobbágyság egyháza iránti ragaszkodásának kézzelfogható jelét megmutathassa. Hovatartozása vallási vonatkozásban egyébként is bizonytalan volt. A „cuius regio eius religio” hosszú ideig érvényben levő elve, a megerősödő ellenreformáció szinte lehetetlenné tette, hogy a jobbágy bármit is adományozhasson az úrasztalára. Ahol azonban a vallási ügyek rendeződtek, az eklézsia megerősödött, rögtön nyomát találjuk az adományoknak. A dancsházi gyülekezet „egy messzelyes ezüst poharát” a rávéselt felirat szerint „Dantsházi jámbor emberek adták 1630-ban”. Sályban az úrasztali terítők között 1665-ben „egy paraszt hímmel varrott kendő” volt, Szuhán 1759-ben ugyancsak „paraszt borsós abroszt” jegyeztek fel az egyházlátogatók. Az érdengelegi eklézsia „veres fejtős vászon abroszát, egy öreg paraszt leány, Kis Iloná”, a garbócbogdányiak selyem úrasztali terítőjét „Kováts Kata szolgáló” ajándékozta. A gyömrői templom „kormos öreg ón kannáját közönséges pénzből” a paraszt gyülekezet adományából csináltatták 1727-ben. A kicsiny, rendszerint patrónus nélküli jobbágy eklézsziák mind maguk szereztek be a szűkös úrasztali felszereléseket. Ezt a polyáni vizitációs jegyzőkönyv így mondja el: „Vagynak ezen filialis ekléziának az Úr asztalához tartozó minden szent edényei szegény szokáshoz képest: abroszai, varrott és selyem keszkenői, butykosa, tzin kannája, tányérja tserep, ládatkája.”

A paraszti társadalom alatt élő népréteg is felbukkan az adományozók között. Hetyenben az egyházlátogatók 1808-ban beírják a jegyzőkönyvbe: „egy tzin pohár, ilyen írással: Szász Mihály koldus vette Isten ditsőségére”. Józsefházán 1773-ban „Sárga Józsi cigány adott az ecclesia számára egy veress selyem skófiomos keszkenőt”.

A polgárság

Református gyülekezeteink megalapításában, egyáltalán a reformáció eszméinek elfogadásában és terjesztésében kezdettől fogva nagy szerepet játszott a városi polgárság. A földesúri hatalomtól független, „civitas”-ban élő, aránylag jómódú, de főleg művelt polgárság számtalan jelét adta egyháza iránti ragaszkodásának. Könyvek kiadására, külföldi tanulmányutakra, iskolák, ispotályok támogatására mindig készek voltak és ez a magatartás az úrasztali felszerelések adományozásában is megmutatkozott. A nagy alföldi cívisvárosokban, a felvidéki bányavárosokban, de magában Debrecenben is az eklézsiák fenntartói a városi polgárok voltak. Az úrasztali felszerelések zömét közösen, vagy egyénenként szinte kizárólag ez a társadalmi réteg ajándékozta. Ha végignézzük a debreceni Nagy- és Kistemplom, az ispotályi templom felszereléseinek 1762-ből való jegyzékét, azt látjuk, hogy a kenyérszító tálakat, tányérokat, kannákat és kelyheket, terítőket, keresztelő készleteket a cívisek adományozták, itt-ott fordul elő egy-egy „nemzetes” címet viselő donátor. Nincs lehetőség arra, hogy a neveket mind felsoroljuk, mindenesetre megjegyezzük, hogy a puritán debreceni kálvinisták sokszor meglepő példáját mutatták az ajándékozásnak. Például Debreczeni János a kistemplom számára „subtilis mesterségekkel kivert és öntött sokféle képekkel” ellátott aranyozott ezüst kannát ajándékozott, amely a rajta levő felirat szerint még 1619-ben Bánffy Györgynek, Bethlen Gábor consiliariusának tulajdona volt. A további felirat így hangzik: „Ez kannát én Debreczeni János vettem Posonyban in anno 1672, ducatis 100”. A debreceni polgárok más gyülekezeteket is megajándékoztak. Ároktő leltárában szerepel egy ón kanna, amelyet „Debreczenben lakó Szabó István adott 1752-ben”. Hajdúsámsonban a „kis hordócskát, mellyben az Úr asztalához való bor szokott fel hordatni az ajánlótól” debreceni szenátor, Baranyi László ajándékozta. Debrecenben és Kecskeméten, e két nagy cívisvárosban működő ötvösmestereknek főleg az egyházi megrendelések adtak folyamatos munkát a 17–18. században.

A nemesség

A polgárság mellett, helyesebben azt megelőzve a kisenemesség az a társadalmi réteg, amely kiváltságánál fogva legfontosabb védelmezője volt a reformált eklézsiáknak. A kezdeti idők nagy sikerei, a reformáció óriási térhódítása viszont annak köszönhető, hogy a nagyhatalmú főnemesség pártfogásba vette a megújított hit hőseit, a reformátorokat. Ezt a magatartásukat azonban legtöbb esetben önző célok motiválták. A reformáció forradalmi ténye lehetőséget adott a katolikus egyházi birtokok felosztására. A földesúr tehát igyekezett ezekből a javakból a lehető legnagyobb részt megszerezni, hogy maga és családja vagyonát, és ebből következő hatalmát növelhesse. Az oligarchák tehát, kevés kivétellel csak addig támogatták a reformációt, amíg ebből hasznuk származott. Amikor azonban az így szerzett vagyon az ellenreformáció térhódítása miatt veszélybe került, azonnal rekatolizáltak, hogy saját birtokaikat megmenthessék. Maradtak tehát a kis- és köznemesek, akik nem voltak kompromittálva a katolikus egyházi javak elkobzásában. A megújított hit számukra csak lelki meggazdagodást jelentett. A török által megszállt hódoltsági területről a nemesség nagy

része elmenekült. Az eklézsiák pártfogásának feladatát ezen az országrészen a városi polgárság vette át, azonban az erdélyi fejedelemséghez tartozó Partiumban, valamint a dunántúli részek reformált gyülekezeteinek patrónusai a kis- és középnemesség sorából kerültek ki.

Nem sorolhatjuk fel név szerint az úrasztali felszereléseket adományozó nemesi családokat, ez túl hosszú lenne, csak azokat említjük, akik társadalmi rangjuk, nemesi mivoltuk mellett tevékeny részt vettek a falu vagy város közösségi életében is. A donátorok között ott találjuk a nemesi származású bírákat. A kosdi eklézsia úrasztali ezüst poharát 1616-ban Nagy Mihály és Baak Mihály bírók csináltatták. Ugyancsak ezüst kelyhet adományozott a kőszegremetei gyülekezetnek Bartos Márton bíró 1631-ben. A hiripiek ón tányérját „Isten tisztességére tsináltatta a fő bíró több polgárrival egyetemben, 1649”. A szomotori eklézsia ezüst tányérját és kelyhét Klobusitzky Pál, a Rákóczi birtokok jószágkormányzója adományozta 1636-ban. Miskolcra 1664-ben kassai furminder (városi főtisztviselő) Miskolczi Gergely küldött „egy öreg ezüst pohárt és tányért, mind kívül belül aranyasak” – olvassuk a leltárban. Esztár cin poharának ez a felirata: „csináltatott tiszteletes Polgári István uram prédikátorságában és nzs¹⁷ Pap Sámuel főbíróságában, Benkő István uram költségével jobb részint 1736”. A seregélyesi eklézsia úrasztali terítőjét urasági tisztartó 1759-ben, a nagykárolyi gyülekezet vörösréz kannáját uradalmi felügyelő 1760-ban adományozta. Volt rá eset, hogy egy-egy falusi kisenemes teljes úrasztali felszerelést ajándékozott az eklézsiának. Igrici jegyzőkönyvében ezt olvassuk: „A meg romlás után szánakozván betsületes Carsah István uram az Igritzi eklán, az Úrnak sacramentumára ilyen szép ajándékot adott az Úrnak ditsőségére: egy szép aranyas pohár, egy ón kanna, egy ón tányér, egy abrosz, egy szép aranyas keszkenő, miért Isten áldja meg ő kigyelmét, 1682”. A gyönki eklézsia úrasztali felszereléseinek túlnyomó többségét Kántor János „Gyönk helység örökös földes ura” adományozta. E szép cselekedetet némileg lerontja az a tény, hogy a földesúr a maga számára ezüst, a köznép számára azonban csak ón kelyheket csináltatott 1768-ban. Az 1816-ban felvett leltár szerint: „ezen két pohár már haszna vehetetlen tsak nem egészen, mivel mindenik folytatja a bort”.

Református főnemesi családokat is találunk a donátorok között. A Bethlen, Bánffy, Vay, Teleki családok sok értékes ötvös tárggyal, terítővel gyarapították az eklézsiák paramentumait. Külön kell megemlékeznünk Wesselényi Katáról, aki nem számítva az erdélyi gyülekezetek számára ajándékozott úrasztali terítőit, a tiszántúli eklézsiáknak 27 úrasztali terítőt adományozott az 1770-es években.

Összességében nézve az egyházlátogatási jegyzőkönyvek leltárait, megállapíthatjuk, hogy a falusi kisenemességben mindig több volt az áldozatkészség temploma iránt. Ezt mutatja a néhány száz lelkes tiszáninneri gyülekezetek meglepően gazdag műkincsállománya. Ezzel szemben a több ezer lelket számláló mezővárosokban aránylag kevés paramentumot találunk. Tegyük egy összehasonlítást: Hajdúböszörményben 1712-ben volt az eklézsiának egy ezüst kannája, két ezüst tányérja, három ezüst kelyhe, négy ón kannája, egy ón tányérja, tizenöt terítője, hat szőnyege. A jóval kisebb ónodi eklézsiának 1757-ben volt egy ezüst kannája, hét ezüst kelyhe, négy ezüst tá-

nyérja, három ón kannája, tizenhárom terítője. Hajdúböszörményben összesen 31, a kis falusi gyülekezetben, Ónodon 28 darabból állt az úrasztali készlet. Ugyanilyen gazdagságot tapasztalunk a tokaji, bodrogkeresztúri, mádi, szendrői, szikszói eklézsiákban, ahol az úrasztali felszerelések túlnyomó többségét kis- és kurtanemes egyháztagok adományozták.

Fejedelmek

Nem térünk ki annak a kérdésnek taglalására, hogy a magyarországi református egyház mit köszönhet az erdélyi fejedelmeknek, mert ez meghaladná tanulmányunk keretét, de annak illusztrálására, hogy patrónusi tevékenységük a városi és falusi eklézsiák úrasztali felszereléseiben is megmutatkozik, több adatot sorolhatunk fel. A fejedelmi donátorok között ebben a vonatkozásban kétségtelenül az első hely I. Rákóczi Györgyöt és feleségét, Lorántffy Zsuzsánát illeti meg. Az 1630–40-es években aranyozott ezüst úrasztali kannát és két tányért adtak a kassai, úrasztali terítőt a nagyecsed, kannát a mádi, kannát és kelyhet az ónodi, keresztelő tálat a sárospataki, kannát a sátoraljaújhelyi, úrasztali terítőt a tállyai, kannát a tolcsvai eklézsiáknak. A Rákóczi család jelmondatával ellátott úrasztali felszerelések – a tállyai terítő kivételével¹⁸ – ma is megvannak.

I. Rákóczi Györgyön kívül még két erdélyi fejedelem neve maradt fenn az egyházlátogatási jegyzőkönyvekben. A mezőkaszonyi eklézsia ezüst kelyhét Bocskai István adományozta, a técsői gyülekezet kenyérszító tálját Barcsay Ákos, még mint Huszt várának kapitánya 1647-ben ajándékozta.

Névtelen egyháztagok, gyülekezetek

Nagyon szép példái a közös teherviselésnek azok az úrasztali felszerelések, melyek a gyülekezetek névtelen tagjainak együttes, vagy egyéni adakozásából kerültek a templomokba. A puritán kegyesség sok esetben nem tartotta szükségesnek a név feltüntetését az úrasztali terítőkön, kelyheken, tányérokon, csak az ajándékozás tényét, idejét jelölték meg. A gyülekezet tagjainak összefogására egészen korai példát találunk, amely ugyan csak tervezet formában maradt fenn az egyházlátogatási jegyzőkönyvben, de az adat önmagában is érdekes. Miskolczi Csulyak István zempléni esperes 1641-ben megállapítja a makkoshotycai eklézsiában, hogy „az tányérnak vételére elegendő pénzt adtak a pásztornak, de nem látták eddig, hogy vött volna”. A técsői gyülekezet ezüst kelyhét „egy néhány Istenfeloe Ember csináltatta Isten tiztessegere 1659-ben”. A kunszentmiklósiak „alamisnabol csináltatták” 1743-ban az ezüst kelyhet. A kunmadarasiak ón kannája „közönséges költséggel” készült 1786-ban. A decsiek terítőjét „a Reformata Sz. Eklézsiá 50 személyei” csináltatták 1779-ben. A nagyvarsányi templom kannáját felirata szerint „Isten ditsősségére szerzetté egy jövevény” 1738-ban. Szödemeteren az úrasztali terítőt és kék szőnyeget „egy valaki itt lakos” ajándékozta 1792-ben.

Számtalan adatunk van arra vonatkozólag is, hogy a gyülekezetek egymást segítették, ajándékozták meg úrasztali felszerelésekkel. Volt rá eset, hogy kölcsönadták a

tárgyakat, amíg a szükségben levő gyülekezet pótolta a hiányt, de nagy általánosságban örökbe adták egymásnak a felszereléseket. Ez a régi és szép gyakorlat átnyúlik a 19. századba is és ennek egyik maradandó példája a tállyai eklézsia számára ajándékozott nagy mennyiségű felszerelés. A tállyai templom, parókia, iskola 1810-ben leégett. Az úrasztali edények, terítők elpusztultak. A tűzvész után 14 szomszédos gyülekezet és annak tagjai összesen 35 darabból álló felszerelést adományoztak a tállyai templom számára.

A vizitációs jegyzőkönyvekben annak is megtaláljuk a nyomát, hogy maga az egyházmegye ajándékozott úrasztali felszereléseket. A kiskolcsi eklézsia ezüst poharát a „Szatmári Tisztes Tractus” adományozta 1629-ben. Az otrokocsiak két ón kannáját a gömöri traktus ajándékozta 1735-ben.

Prédikátorok, gondnokok, professzorok, tanítók

Mindig jó hatással volt a gyülekezet tagjaira, ha az eklézsia vezetői, elsősorban a prédikátorok nemcsak ösztönözték a híveket az úrasztali felszerelések adományozására, hanem ebben a nemes igyekezetben maguk jártak elől szép példával. Mindkét esetre vonatkozóan találunk adatokat a vizitációs jegyzőkönyvekben. A mezőtúriak ezüst kenyérszító tányérján ezt olvassuk: „Készült ez Úr asztalára való tányér betsületes András István, Varga Mihályné, Gulyás Balázs, Varga Pál uraimék, Szűcs Mátyásné, Varga Mihályné, Csefiné aszszonyomék költségével, Somogyi István Turi akkori prédikátornak intése által. Ao. 1670”. A hernádnémeti egyházközség aranyozott ezüst poharát a gyülekezet tagjai a lelkipásztor serénysége, szorgalmatosága folytán vásárolták és ezt rávésették a pohárra: „Tiszteletes Jenei Sámuel akkori együgyű prédikátor industriajabol, Ao. 1710”. Az izsnyétei ón kannán ez a felírás van: „Posahazi Mihály Sáros Pataki ekkl. lelki pásztora vötte, Ao. 1652”. A mezőpetri eklézsia úrasztali selyem terítőjét „keresztúri István ecclae. minister” ajándékozta 1718-ban. Csomaköz „sáhos abroszát” Sályi Mihály prédikátor adományozta. Volt rá eset, hogy a lelkipásztor és felesége együtt ajándékoztak úrasztali felszerelést. A kabai eklézsia terítőjén ezt olvassuk: „Kabai Dániel hazajanak prédikátora és felesége Isten ditsősségére jó szívvel adták, 1727”. A lelkipásztorok özvegyeit is megtaláljuk a donátorok között. A csepei templom egyik vászon abroszát Helmetzi Péterné özvegy prédikátorné adta. Érdemrege leltárában ezt jegyezték fel: „egy kis selyem keszkenő, valami prédikátorné ajándéka”.

Mindössze egy püspököt találunk az adományozók hosszú sorában. Sajóivánkának Szentgyörgyi Sámuel tizsáninenni superintendens ajándékozott egy ón kannát 1735-ben. Szintén csak egy professzor képviseli a református kollégiumokat a donátorok között. Hatvani István debreceni fizika professzor a monostorpályi eklézsiának egy ón keresztelő készletet ajándékozott 1771-ben.

Gondnokok, kurátorok neve sokszor csak olyan formában van feljegyezve, főleg az úrasztali edényeken, hogy a gyülekezet által közösen adományozott felszerelést kinek a „prédikátorságában, gondnokságában” vásárolták. Ezekből a feliratokból néha komikus esetek adódtak. A fulókércsi eklézsia ón kannáján ez olvasható: „Tsináltatta

ns. Kiss Pál és Jenei Judit aszszony Módvai József prédikátor aszszonyságába”. A vésnök eltévesztette a szöveget, kétszer írta az „aszszony” szót, az egyiket ugyan áthúzta, de még most is így olvasható a szöveg: „Módvai József prédikátor aszszonyságába”.

A gondnokok sorát 1618-ban Túri Szabó Ambrus és Szíjjártó János egyháziak nyitják meg, akik a debreceni „öreg és kissebbik templom” számára egy-egy ón kannát csináltattak. A gondnokok nevét nem sorolhatjuk fel, tényként megállapíthatjuk azonban, hogy egyházi törvényeinkben biztosított jogaik gyakorlása közben kötelességükről sem felejtkeztek meg: úrasztali felszereléseket adományoztak az eklézsiáknak.

Ugyanezt tették a rektorok és tanítók. Batiz leltárában szerepel egy ón tányér, amelyet Mózes Mihály rektor ajándékozott. Szamoskőröd terítői közül az egyiket az iskola tanítója adományozta.

A falu és a város. A falun belüli közösségek

A falu és a város, mint politikai közösség a 17. század folyamán szoros kapcsolatban állt a gyülekezettel, az eklézsiával. A két közösség vezetői a tiszta református közösségekben, városokban ugyanazok a személyek voltak. Falvakban a bíró, városokban a főbíró az eklézsia gondnoka volt, a presbiterek esküdti vagy szenátori tisztséget töltöttek be. A consistorium intézte a falu és az eklézsia ügyeit egyaránt, de a két közösség iránt megmutatta kötelességét is. Ebből a hosszú ideig fennálló kapcsolatból adódott, hogy maga a falu és a város ajándékozta meg a templomot úrasztali felszerelésekkel. Egyik régi és nagyon szép példája ennek a gyakorlatnak a nagyhalászi eklézsia úrasztali ezüst pohara, melyet a felirat szerint 1619-ben „az szegény falu jövedelméből vettek 13 forinton az Isten házához”. A poháron a főbíró és az esküdtek neve is olvasható. Az ádándi gyülekezet három ón kannáját „a község collatumabol” csináltatták 1810-ben. A „község” megnevezés alatt ebben az esetben a faluközösség értendő, mert még a 19. század elején is az egyházközséget „ekklésia” névvel jelölték.

A gazdagabb városok, mezővárosok, sőt bányavárosok szintén megtalálhatók a donátorok között. Az udvari eklézsia ón kannáját 1645-ben a rávész felirat szerint „Felső Bánya városa adta udvari Nagy András emberségéért”. Adatok hiányában nem tudjuk megállapítani, hogy Nagy András milyen szolgálatot tett Felsőbánya városának, tény azonban, hogy „emberségét” a város ilyen módon honorálta. A munkácsi ezüst kannáját „Munkats várossá cinaltatta Isten tisztességére” 1665-ben. A técsői eklézsia kenyérszótó tálját „Teczo Varosa cinaltatta Isten tisztességére” 1659-ben. Hajdúböszörményben 1720-ban Kömlei Kiss András hajdú-főkapitány „reparáltatta” azt az ezüst poharat, ami korábban „H.beszermei Várostul csináltatott”. Még érdekesebb a mezőkeresztesi eklézsia 1736-os jegyzőkönyvében olvasható adat: „egy újj török szőnyeg 13 Rhénes forint az árra, tíz forintot adott belé Kovács Istvánné, a többt a város expleálta”, vagyis a hiányzó három forintot a város pénzéből pótolta és így Kovács Istvánné és Mezőkeresztes városa közösen vették a templomi szőnyeget.

A falun belüli közösségek csoportjába a házastársak, a család, a testvérek közös adományait soroljuk. Leggyakoribb eset amikor a házastársak együtt adományoztak

úrasztali felszerelést az eklézsiának. A számtalan példából csak néhányat említünk: Szöllősvégardó, ón kanna felirata: „Uram légyen kedves előtted szolgálád, szolgálód méltatlan munkája, Nagy Sigmond, Sonkodi Susanna, 1650”. Hejőszalonta, ezüst pohár felirata: „Nemzetes Széles András uram és Göntzi Klára aszszony Istentül ingyen vett javaibul ajándékozta” 1732. A család közös adományának szép példája a kisvársányi eklézsia ezüst kelyhe. Felirata így hangzik: „En F. I. fiaimal együtt vöttem 1677”. Hasonló a borzovai ezüst tál felirata: „Farnádi György és felesége Komlói Borbálával és fíjával Jánossal, 1693”. A dunaszentbenedekiek úrasztali terítőjét „késztette Vidók Mihály édes anyjával együtt 1797”. A somi egyházközség 1816-os leltárában ezt olvassuk az aranyozott rézkehelyről: „Major Annának halála után el adott ruháiból édes anyja csináltatta”, vagyis a fiatalon meghalt Major Anna ruháit édesanyja eladta, az árából pedig úrasztali kelyhet adományozott.

A testvérek közös adományára is találunk példát. A borzovai eklézsia ezüst poharát három testvér Borzovai Mátyás, György és András ajándékozta 1693-ban. A gacsályi templom egyik úrasztali terítőjét szintén három testvér, Újhelyi Polixéna, Drusilla, Julianna ajándékozta, 1770-ben. A monokiak ón tányérja hagyatékából került az úrasztalára, amikor „Fejér János gyermekei osztottak, egy ón tányért ajándékoztak az úrasztalára”, olvassuk az 1806-os leltárban.

Céhek, iparosok

Külön tanulmány keretében szándékozunk foglalkozni a céhek egyházi kapcsolataival, ezért itt csak vázlatosan ismertetjük a vizitációs jegyzőkönyvek ilyen vonatkozású adatait.¹⁹ Ezek alapján megállapítható, hogy a céhek fennállásuktól kezdve mindig jelentős befolyást gyakoroltak a községek, városok politikai, gazdasági és vallási életére. A református egyházközségek presbiteri között ott találjuk a céhtagokat is és ezzel magyarázható, hogy a céhtag, vagy maga a szervezet úrasztali felszereléseket adományozott az eklézsiáknak.

A céhek és céhtagok mellett az iparosok nevét is megtaláljuk az úrasztali felszereléseken, bizonyosságul annak, hogy ez a társadalmi réteg is képviselve van a donátorok hosszú sorában. A vissi eklézsia ezüst tányérját és kelyhét, ón kannáját 1642–46-ban Gyöngyösi János sátoraljaújhelyi ötvös (aurifaber), a csengerbagosi ezüst poharát és úrasztali „keszkenőjét” 1673-ban Oláh Mihály „szatmári lakos csizmadia mester”, a tiszánánai eklézsia kenyérszótó tányérját „a rosnyai tsapók” ajándékozták. Szinpetribe Ferencz János molnár „egy kék festékű meg aranyozott három lábú gyá-molt ajándékozott, mely a keszkenőket tartja” — olvassuk a leltárban. A decsiek ón kannáját 1764-ben a „Sárvizenn levő malmos gazdák tsináltatták”.

Katonák

Meglepően nagy számmal találunk a donátorok között olyan egyháztagekat, akik a katonaság, vagy valamilyen katonai jellegű szervezetbe tartoztak. A közkatonától a tábornokig szinte minden rendfokozat előfordul az adományozók között. Több esetben a katonai rang polgári, helyesebben rendőri tisztséget jelent. A tizedes és

hadnagy cím a 17–18. században nemcsak katonai rendfokozatot jelentett, hanem polgári tisztség megjelölése volt. A tizedesek rendszerint városi, mezővárosi hajdúk, rendőrök, a tanács rendeleteit kihirdető alkalmazottak voltak. A hadnagyok pedig rendőri tisztséget töltöttek be, illetve az ilyen jellegű szervezet vezetői voltak. A nemesek sorából választott vezetőt „a nemesek hadnagyának” nevezték. Az úrasztali felszereléseken ezek a tisztségek néha határozottan utalnak a katonai rendfokozatokra, néha azonban a feliratok polgári tisztséget jelölnek.

A közkatonák közül elsőnek említjük Paál Deákot, aki 1688-ban Nándorfehérvár felszabadítási harcaiban vett részt és miután innen szerencsésen hazatért, a hídvégardói eklézsiának Isten iránti hálából egy szép hímzett török terítőt adományozott. A taktaharhányiak „tarka pamut kendőjét” 1755-ben Békési György közkatona, a tarcaliak török terítőjét Váradi András katona ajándékozta. A zsákai eklézsia „ezüst, arannyal ki pallérozott” poharát felirata szerint: „Csináltatták Porkoláb Garabucsi Mátyás, Török Gáspár tizedesek 1636”. Hernádnémeti ezüst poharát „Béres Márton város hadnagy, Pásztor János és Aradi Mihály sereg hadnagy 1710-ben ajándékozta”. Berettyóújfalu aranyozott ezüst tányérján ez olvasható: „Cziordás Matias hadnagy lévén csináltatta 1615”. Pécelre „Székely Mihály Eszterházi Regiment hadnagya” 1755-ben négy úrasztali terítőt ajándékozott. Bácsaranyosra Lónyai Ferenc „császár fő hadnagya” aranyozott ezüst poharat adományozott 1794-ben.

A maguk korában fontos tisztséget betöltő várkapitányok közül iktári Bethlen István, Várad alkapitánya 1631-ben a tasnádi eklézsiának ezüst poharat, Kun István Szatmár várának kapitánya pedig a rozsályi eklézsiának ezüst tányért ajándékozott 1647-ben. Apagyra Zoltán Mihály kapitány adományozott „egy kised ezüst tányért”.

A hajdúkapitányok közül szintén két főtiszt található a donátorok között. A debreceni Nagy- és Kis templom számára Zólyomi Dávid, „az egész Hajdúságnak fő generális kapitánnyá” egy-egy nagy méretű, művészi kiviteli ezüst kannát ajándékozott 1631-ben. Hajdúszoboszlóra Fekete Mihály hajdúkapitány 1658-ban ezüst kenyérsztó tányért adományozott. Végül Belezsnay Miklós generális az ócsai eklézsia ajándékozta meg 1769-ben egy ezüst tányérral és egy ezüst kehellyel.

Más vallásúak

A 17. században, a nyílt ellenreformáció korszakában, de még a 18. század első felének rejtett ellenreformációs időszakában szinte elképzelhetetlennek látszott, hogy más vallású, különösen római katolikus egyháztag valamilyen jelét adta volna a református egyház iránti megbecsülésének, szeretetének. A két egyház közötti ellentét, mely a hívek magatartásában is megmutatkozott, úgyszólván kizárta ennek lehetőségét. II. József Türelmi Rendelete hozhatott és nyilván hozott is némi változást a két egyház közötti kapcsolat békés irányba való alakulásában. Ennek bizonyítéka a Szabolcs megyei piricsei eklézsia 1809-ben felvett leltárában olvasható adat, mely szerint az úrasztali „stráfós selyem kendőt, tekintetes Eröss Gábor úr és élete párja Beretzky Mária aszszonyság, római hiten lévők ajándékozták”. Évszám nincs feltüntetve az ab-

roszon, valószínű azonban, hogy az adományozás 1780 után történt. A piricsei római katolikus egyháztagok közel kétszáz évvel ezelőtti adománya régi és szép példája az egyházak közötti békés kapcsolatok napjainkban kialakuló gyakorlatának.

Dolgozatunk bevezetőjében feltettük a kérdést: kik voltak az úrasztali felszerelések adományozói? Reméljük, sikerült bemutatnunk – hiteles források, több esetben ma is meglévő, kézzel fogható tárgyak alapján –, hogy ebben a nemes igyekezetben, áldozatkészségben magyarországi református egyházunk tagjainak teljes egésze, – a maga sokszínűségében, de mégis csodálatos egységében – mindenki részt vett, aki reformált hitével szerette gyülekezetét, templomát és ezt cselekedetekkel is megmutatta.

*

Negyedszázada távozott közülünk Takács Béla (1930, Sárospatak – 1997, Debrecen) református lelkész, művészettörténész, a néprajztudomány kandidátusa, a sárospataki (1958–73), majd a debreceni (1973–1994) református kollégiumi múzeum igazgatója, a tolcsvai (1966–73), majd a Debrecen–Mester utcai (1973–1990) gyülekezet lelképásztorra. Sokoldalú szakmai és tudományos életműve muzeológusként teljesedett ki: gyűjtötte, kutatta, kiállította, feldolgozta és publikálta a magyar református egyházművészet remekeit. Halálának 25. évfordulóján két, e tárgykörben megjelent tanulmányának újraközlésével emlékezünk munkásságára. A szövegeket egybeszerkesztette és a kiegészítő jegyzeteket írta Bolvári-Takács Gábor.

Jegyzetek

- 1 Vö.: Takács Béla: Országos Református Kiállítás 1934-ben = Theologiai Szemle, Új folyam XXVII. évf. 1984. 5. szám, 309–313. o.
- 2 Eredeti megjelenés: Takács Béla: Úrasztali felszerelések védelme a 17–18. században = Theologiai Szemle, Új folyam XVII. évf. 1974. 3–4. szám, 74–77. o.
- 3 Vö.: Kiss Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Magyarországi Protestánsok, Budapest, 1881.
- 4 Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek kiadása évtizedekkel ezelőtt megkezdődött. Lásd pl. a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei „Acta Patakina” sorozatának Dienes Dénes által szerkesztett VIII., XII. és XIII. kötetét (2001, 2003, 2003), továbbá: Dienes Dénes (szerk.): Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek. 16–17. század. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- 5 Zoványi Jenő: Miskolczi Csulyak István zempléni esperes (1629–1645) egyházlátogatási jegyzőkönyvei = Történelmi Tár, 1906. 69, 70, 76. o. (A szerző jegyzete.)
- 6 Nagyon megnövelte volna a jegyzetanyagot, ha az egyes idézeteknél, az egyházközségek nevének mellett a pontos levéltári jelzettel. Adataim a különböző időkben felvett egyházlátogatási jegyzőkönyvekből valók. E jegyzőkönyvek az egyházkerületi levéltárakban találhatóak Budapesten. Debrecenben, Pápán és Sárospatakon, illetve ezek – témánkra vonatkozó – kivonatai saját adattáramban. (A szerző végjegyzete. A nevezett adattárat Takács Béla örökösei a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek ajándékozták.)
- 7 Soltész János: A nagybányai reformált egyházmegye története. Nagybánya, 1902. 304. o. (A szerző jegyzete.)

8 Paramentum: eredetileg a katolikus papi díszruha, az oltári felszerelések és a templomi kincsek összefoglaló elnevezése; itt az úrasztali felszerelések szinonimája.

9 Az adat I. Rákóczi György 1644-es felvidéki hadjáratára utal, amelynek eredményeképpen a fejedelem elfoglalta Abaúj-Torna vármegyét, majd III. Ferdinánddal 1645-ben békét kötött. Sziklay-Borovszky: Magyarország vármegyéi és városai. I. köt. Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Budapest, 1896. 506. o. (A szerző jegyzete.)

10 A II. világháború végén a zubogyiak (Tiszáninnen) a kútba süllyesztették az ezüst úrasztali felszereléseket. (A szerző jegyzete.)

11 ma: Szlovákia

12 Az összeg mai vásárlóértéken kb. 66 millió forintnak felel meg.

13 Szuhay Benedek: Az egyházlátogatás. Miskolc, 1900. 213. o. (A szerző jegyzete.)

14 Rft: rhénes forint, a Habsburg birodalom fizetőeszköze 1750–1857 között.

15 Eredeti megjelenés: Takács Béla: A református úrasztali felszerelések adományozói a XVII–XVIII. században = Theologiai Szemle, Új folyam XVIII. évf. 1975. 1–2. szám, 39–43. o.

16 Lásd a 4. és 6. számú jegyzeteket.

17 nemzetes

18 A tállyai templom 1810-ben leégett, az úrasztali felszerelés megsemmisült.

19 Vö.: Takács Béla: Céhémlékek falusi és városi református templomokban = Theologiai Szemle, Új folyam XIX. évf. 1976. 3–4. szám, 77–81. o.

Maros Éva:
Element a kedves

TÁMBA Renátó Az otthon tarka képei

Perlmutter Izsák gyermekábrázolásai

Perlmutter Izsák művészete

Perlmutter Izsák (1866–1932) egyike volt azon erősen akadémikus-naturalista tanultságú festőknek, akiknek a századforduló táján szembesülnie kellett a modern művészet által állított újabb esztétikai kérdésselvetésekkel, kihívásokkal. Kortársaihoz, Ferenczy Károlyhoz, Vaszary Jánoshoz és Rippl-Rónai Józsefhez hasonlóan ő is új stílust alakított ki,¹ s csakhamar nagy koloristává vált, még ha egyesek ezt a fajta kolorizmust zavarosnak, túlterheltnak, túlbonyolítottnak is érezték, mint például Elek Artúr.² Pedig Perlmutter a színharmóniák zsenije, művein egyszerre él egymás mellett számos szín, s így képes tökéletes összhangzatot elérni. Hosszú párizsi és hollandiai tartózkodását követően harmincas évei végén tért vissza hazájába, majd nem sokkal később letelepedett Rákospalotán, hogy ott színekben és részletekben gazdag enteriőröket, pontosabban enteriőrbe helyezett életképeket fessen. Képei Rippl-Rónaival szemben dinamizmust árasztanak, alakjait a *Kalitkás nő* mesterével szemben benső mozgalmasság jellemzi.³ A természet egészét átható változékonyság, a természet tünékenységének rögzítésére irányuló törekvés⁴ hatja át festményeit, hiszen művein minden „vibrál, reszket, világít, él”,⁵ valami belső, fojtott izgatottságot juttatva kifejezésre.

Szobabelsői az otthonosság, a polgári jólét (és jóllét) érzését árasztják magukból, parasztszobák, fonó és krumplipucoló, borsófejtő asszonyok és lányok egész sorát festette meg Szolnokon, Besztercebányán, majd Rákospalotán, de enteriőrbe helyezett jeleneteken kívül utcai életképeket is alkotott.⁶ Képein soha nem látunk szűkölködést vagy nélkülözést, ehelyett jómód vesz körbe mindenkit – ezt a jómódot fejezik ki a színes ruhák, terítők, függönyök, csipkék, a feltornyozott párnák, a cifra kézimunkák is.⁷ Az 1910-es, 1920-as évek magyarországi életéről,⁸ közelebbről a polgárosuló vidék mindennapjairól festenek gazdag képet zsánerjelenetei, tükröztetve az ábrázolt társadalmi rétegekben uralkodó anyagi és érzelmi biztonságot, gazdagságot, valamint a sokszínű anyagi kultúrát, amely ugyancsak társadalmi jóllétet fejezi ki.

A művész felfogására nagymértékben hatott a plein air és az impresszionizmus, művei kevésbé tűnnek megkomponáltak. Vidéki jelenetein a véletlen szülte valóság-részletek a sugalmazás érzete nélkül jelennek meg, akárcsak Jules Bastien-Lepage,